

УДК 37.013.42

Дужа-Задорожна М.П., Швед М.С.

ОСОБЛИВОСТІ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПОСЛУГ СІМ'Ї У НІМЕЧЧИНІ

Анотація. Дужа-Задорожна М.П., Швед М.С. Особливості надання соціально-педагогічних послуг сім'ї у Німеччині. У статті досліджено особливості надання соціально-педагогічних послуг сім'ї у Німеччині як важливої складової сімейної політики цієї країни. На основі аналізу наукових джерел, розкрито суть, мету та завдання найбільш сімейноорієнтованих соціально-педагогічних послуг, зокрема, таких як сприяння вихованню в сім'ї та допомога у вихованні, розглянуто амбулаторні, частково стаціонарні та стаціонарні види допомоги.

Ключові слова: інститут допомоги молоді в Німеччині, соціально-педагогічні послуги, види допомоги у вихованні, сприяння вихованню в сім'ї.

Аннотация. Дужа-Задорожна М.П., Швед М.С. Особенности предоставления социально-педагогических услуг семье в Германии. В статье исследованы особенности предоставления социально-педагогических услуг семье в Германии как важной составляющей семейной политики этой страны. На основании анализа научных источников, раскрыта суть, цель и задание наиболее ориентированных на семью социально-педагогических услуг, в частности, таких, как содействие воспитанию в семье и помощь в воспитании, рассмотрены амбулаторные, частично стационарные и стационарные виды помощи.

Ключевые слова: институт помощи молодежи в Германии, социально-педагогические услуги, виды помощи, в воспитании, содействие воспитанию в семье.

Summary. Duzha-Zadorozhna M.P., Shved M.S. Peculiarities of provision of social-pedagogic services to family in Germany. This article deals with peculiarities of social-pedagogic services in Germany as an important part of family policy in this country. On the base of the analysis of scientific sources the main point, aim and task of the family oriented social pedagogic

services, particularly such as assistance in education in the family was studied. The ambulatory, semi-hospital and hospital types of help were considered.

Key words: institute of help for youth in Germany, social-pedagogic services, kinds of help, in education, assistance in family education.

Постановка проблеми. Сім'я – один з найважливіших соціальних інститутів будь-якого демократичного суспільства, що характеризується спільною формою взаємовідносин між людьми, в межах якого здійснюється основна частина їхньої життєдіяльності. Вона забезпечує державу громадянами і відіграє центральну роль у вихованні дітей, вводячи їх у світ знань та праці, суспільних прав та обов'язків, впливаючи на формування їхнього характеру та відношення до навколишнього світу, до моральних, ідейних та культурних цінностей. Оскільки сім'я є першоосновою духовного, економічного та соціального розвитку суспільства, а також опікується літніми, хворими людьми та особами з особливими потребами, - держава повинна створити всі умови для повноцінної реалізації цих сімейних повноважень і виконанню відповідних завдань.

Проте в умовах глобальної суспільно-політичної та економічної кризи сім'я зазнає істотних змін, що позначаються на її нормальній життєдіяльності, порушують її повноцінне функціонування. До актуальних проблем, з якими зустрічається сучасна українська сім'я, належать: збільшення кількості розлучень, падіння престижу традиційного шлюбу, суперечність між чоловічою і жіночою ролями в сім'ї, між ролями професійними і сімейними, малозабезпеченість, низька згуртованість сімейної групи, послаблення зв'язків із старшим поколінням, масова бездітність чи малодітність, народження дітей поза шлюбом, зниження виховного й соціалізуючого потенціалу [1, с. 11]. Для подолання цих проблем сім'я потребує суспільної та політичної підтримки.

Досвід високорозвинених країн світу, зокрема Німеччини, свідчить, що у випадках, коли родина потрапила у кризову ситуацію, їй надає допомогу держава, особливу увагу звертаючи на допомогу сім'ям, що знаходяться в складних життєвих обставинах, а також сімейнозорієнтовані заходи адресують до всіх без винятку родин. Зважаючи на те, що суспільство не може функціонувати без здорових і сильних сімей, принципово важливою для нашої держави на сучасному етапі її розвитку є зміна відношення до потреб дитини і родини, а це, в свою чергу, прискорить розвиток духовно-морального потенціалу нації, буде сприяти її відродженню.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз літературних джерел свідчить про зростання інтересу багатьох науковців до сім'ї як соціального інституту та її життєдіяльності. Різні теоретичні й практичні аспекти щодо соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю розглядають українські й зарубіжні дослідники Т. Алексеєнко, О. Безпалько, Ю. Василькова, Р. Візнер,

І. Зверєва, Е. Йордан, А. Капська, Г. Лактіонова, Й. Мерхель, Й. Мірендорф, Л. Міщик, К. Мюллер, Й. Мюндер, Т. Ольк, Г.-У. Отто, Ю. Поліщук, Т. Раушенбах, Г. Тірш, І. Трубавіна, Л. Штефан та інші. Однак, на нашу думку, зазначена проблематика й досі залишається не достатньо вивченою.

Формулювання цілей статті. Реальний аналіз соціально-педагогічної роботи з сім'ями різних типів в Україні дає підстави для висновку про недостатню готовність фахівців до цього виду діяльності, недосконалість законодавства щодо соціального захисту та його недієвість. І тому цілком логічним питанням сучасних наукових досліджень є вивчення особливостей надання соціально-педагогічних послуг сім'ї. Враховуючи, що теоретичний аналіз зарубіжного досвіду у цій сфері є недостатнім, ми ставили за мету нашої статті розглянути сутність, мету, завдання та види соціально-педагогічних послуг сім'ї в Німеччині, а також особливості їх надання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціально-педагогічна робота з дітьми, молоддю та їхніми сім'ями у ФРН здійснюється в межах інституту допомоги молоді, правові основи діяльності якого закріплені у Восьмій книзі Соціального Кодексу Німеччини. В ній зафіксовано основні завдання і принципи, види, форми і методи надання соціально-педагогічних послуг, які переплітаються і взаємодоповнюють один одного.

Суттю соціально-педагогічної роботи з молоддю, на думку Карла Мюллера, є виховання у найповнішому значенні цього слова, тобто виховання не як невідкладна допомога у випадку відсутності чи недостатчості сімейної опіки, а суспільне виховання, яке мусить вийти за межі традиційного сімейного виховання й шкільної освіти [5, с. 63-64].

Метою її, згідно з параграфом 1 Восьмої книги Соціального Кодексу Німеччини, є сприяння індивідуальному та соціальному розвитку молодих людей, уникання чи ліквідація ущемлення їх інтересів, надання консультацій щодо виховання й підтримка батьків, захист дітей та молоді від небезпек, а також піклування про позитивні побутові умови й сприятливе для дітей та їх родин середовище. Тобто, інститут допомоги молоді, в центрі діяльності якого стоїть ідея виховання, охоплює компетенції загального сприяння та забезпечення можливостей розвитку молодих людей (завдяки послугам соціально-педагогічної підтримки та доповнення сімейного виховання), соціально-політичні (у формі консультування, індивідуального патронажу, соціально-педагогічної допомоги родині, організація позасімейних форм виховання дітей, надання допомоги в суді у справах сім'ї та неповнолітніх) та безпосередньої допомоги (внаслідок участі у формуванні сімейної політики в межах законодавчого процесу) [4, с. 12].

У результаті проведеного дослідження з'ясовано, що заходи інституту допомоги молоді здійснюють у Німеччині державні й громадські організації, які тісно співпрацюють на основі принципу субсидіарності, згідно з яким

держава виконує лише ті функції, які не можуть взяти на себе громадські організації і які не належать до компетенцій місцевих органів, що надає перевагу недержавним організаціям перед державними [9, с. 212].

У параграфі 2 Восьмої книги Соціального Кодексу Німеччини зафіксовано завдання інституту допомоги молоді, які поділяють на „соціальні послуги” та „інші завдання” щодо сприяння молодим людям та їхнім сім'ям. Соціальні послуги носять консультативний характер, їх здійснюють переважно громадські організації, а для об'єктів цих послуг існує право добровільності й вибору [4, с. 72]. Інші завдання інституту допомоги молоді, які передбачають, наприклад, надання притулку неповнолітнім, вилучення їх з сім'ї при загрозі небезпеки, захист прийомних дітей, посередництво в процесі усиновлення тощо, реалізують переважно державні інституції відповідно до обов'язку держави здійснювати нагляд за благом неповнолітніх, також і проти волі батьків.

До соціально-педагогічних послуг інституту допомоги молоді належать: робота з молоддю, соціальна робота з молоддю, превентивний захист; дітей та молодих людей від шкідливого впливу; сприяння вихованню в сім'ї; підтримка дітей у соціальних родиних впродовж дня та в дитячих закладах денного перебування; допомога у вихованні, доповнюючі та інші послуги.

Ці послуги безпосередньо стосуються сімейного виховання, оскільки Закон про надання допомоги дітям і молоді виходить не лише з традиційного поняття „сім'я”, що передбачає одружену пару з дітьми, а розуміє під ним також родини, в яких наявний лише один з батьків або нерідні батьки, прийомна чи патронатна сім'я, неодружена пара з дітьми, або ж діти, які виховуються близькими родичами [2, с. 71-73].

Оскільки такі соціально-педагогічні послуги, як сприяння вихованню в сім'ї та допомога у вихованні найбільш спрямовані на родину, розглянемо їх детальніше.

Головним завданням, окресленим у восьмій книзі Соціального Кодексу Німеччини є підтримка сучасної сім'ї у її виховних функціях, тому сприяння вихованню в сім'ї охоплює цілий спектр послуг інституту допомоги молоді, спрямованих як на батьків, так і молодих людей, що знаходяться в різних життєвих ситуаціях. До них належать: сімейна освіта (готує молодих людей до подружніх відносин та спільного життя з дітьми, до співпраці з дитячим садком, групою продовженого дня, соціальною сім'єю, центром матерів); консультації з загальних питань виховання та розвитку молоді; сімейне дозвілля та відпочинок (особливо у проблемних родиних, при потребі включає виховний патронаж дітей) [7, с. 238].

Ці форми допомоги сім'ї надають переважно громадські організації, а місцеві державні органи допомоги молоді приймають рішення щодо виду та рівня допомоги, несуть фінансову відповідальність за їх здійснення. З 1993 року

консультаційні послуги надаються родинам безкоштовно, на інші послуги встановлюється оплата, від якої сім'ї можуть бути частково або повністю звільнені, якщо це їм не під силу.

До соціально-педагогічних послуг щодо сприяння процесу виховання в сім'ї належать також: фахові консультації з усіх питань подружніх відносин та сімейного співжиття, особливо у конфліктних чи кризових ситуаціях; підтримка батьків-одинаків; допомога при народженні позашлюбних дітей; консультування та підтримка щодо налагодження контактів дитини з обома батьками й іншими членами родини; забезпечення, при потребі, матерів-одинок, що виховують дитину до шести років, місцем у так званих закладах матері та дитини (форма спільного проживання під наглядом); патронаж та надання допомоги дитині в скрутному становищі [2, с. 78-80].

На відміну від усіх інших послуг восьмої книги Соціального Кодексу Німеччини допомога у вихованні характеризується особливими передумовами. Ці соціально-педагогічні послуги згідно з § 27 надаються лише тоді, коли „не забезпечується виховання, що відповідає благу дитини чи молодій людині”, тобто недостатньо наявних соціалізуючих умов, щоб гарантувати належний розвиток неповнолітнього. Допомога у вихованні передбачає кваліфіковану підтримку сімей та її окремих членів у складних життєвих ситуаціях. Доступ до цих послуг здійснюється, як правило, через Загальну соціальну службу Відомств у справах молоді, яка сама пропонує певний вид допомоги у вихованні. Проте часто й інші соціально-педагогічні фахівці (вихователі, вчителі, лікарі, співробітники соціальних служб) рекомендують батькам звернутись у Відомство за допомогою. До процесу консультування з питань виховання існує вільний доступ, що відповідає превентивній орієнтації Закону про надання допомоги дітям і молоді.

Метою та змістом цих соціально-педагогічних послуг є сприяння процесу виховання й соціалізації неповнолітніх шляхом консультування батьків, для того щоб вони могли виховати своїх дітей „відповідальними особистостями, здатними до життя в суспільстві”. Відповідно до цих принципів законне право на допомогу у вихованні мають особи, що опікуються неповнолітніми. Влаштування дитини поза межами сім'ї вважається також послугою для батьків, яка повинна їм допомогти краще виконувати їхні виховні завдання. Проте часто через проблемну ситуацію в родині перш за все страждають неповнолітні, вона веде до обмеження, чи навіть загрожує їхньому розвитку. У таких випадках інтереси неповнолітнього захищає опікун, призначений сімейним судом, оскільки одним із головних завдань Відомства у справах молоді є невідкладне надання опіки чи захисту дітям, котрим загрожує небезпека, навіть якщо це відбувається проти волі сім'ї [8, с. 571].

Як і інші соціально-педагогічні послуги, допомога у вихованні є добровільною і передбачає активну співпрацю адресатів. Необхідність цієї

співпраці зумовлена тим, що головною метою даних послуг є надання можливості батькам та дітям самостійно знаходити правильні рішення й без сторонньої допомоги влаштувати власне життя. Кожен вид допомоги має свій окремий фаховий профіль і спрямований, на конкретну сімейну чи індивідуальну проблемну ситуацію. Ці послуги є взаємодоповнюючими та взаємопов'язаними, між ними не існує ієрархічних відносин.

Виконаний аналіз загальних тенденцій надання соціально-педагогічних послуг сім'ї у Німеччині дав змогу виокремити види допомоги у процесі виховання, а саме: амбулаторні, частково стаціонарні та стаціонарні. Амбулаторні види допомоги, які надаються батькам чи самим неповнолітнім, передбачають залишення дитини в її сімейному оточенні. Вони спрямовані на його покращення за допомогою консультацій, конкретної підтримки, терапевтичної та групової роботи таким чином, щоб родина була в змозі самостійно забезпечувати благо своїх дітей. До амбулаторних видів допомоги належать:

- консультування з питань виховання – надається консультаційними пунктами у випадку кризи сімейних відносин та при необхідності розв'язання виховних проблем, як правило, у формі бесіди і становить сьогодні найбільшу частку амбулаторних видів допомоги, робота проводиться з батьками, з цілою сім'єю та з окремими її членами;

- соціальна робота в групі – особливий вид допомоги у формі засідань, соціально-педагогічної роботи у групі продовженого дня, соціальних тренувальних курсів тощо, спрямована безпосередньо на старших дітей та молодь з кризових родин, що не дає можливості змінити проблемну ситуацію в сім'ї, оскільки робота з батьками майже не проводиться;

- підтримка у вихованні – активна допомога неповнолітнім у подоланні їхніх проблем розвитку та сприяння їхньому становленню з залученням соціального оточення і збереження контактів з сім'єю (тривалістю не менше одного року з інтенсивністю 5-10 годин на тиждень);

- соціально-педагогічна допомога сім'ї – інтенсивна консультативна допомога для самопомоги у різних сферах щоденного життя, що надається батькам, але спрямована на родину загалом, здійснюється безпосередньо в сімейному середовищі, носить системний характер; передбачена для кризових сімей, які за період фахового супроводу повинні навчитись самостійно вирішувати повсякденні проблеми, розв'язувати конфлікти та долати складні ситуації (планується, як правило, на довший термін) [8, с. 572-578].

При наданні частково стаціонарних видів допомоги дитина чи молода людина також залишається в сім'ї, у своєму звичному оточенні. Підтримка здійснюється через роботу з батьками й контакт зі школою, в якій навчається дитина. Одночасно неповнолітні впродовж дня отримують інтенсивну опіку в одному із закладів інституту допомоги молоді. Частково стаціонарним видом

допомоги є виховання у денній групі, її різновидом може бути виховання у соціальній сім'ї, де дитина перебуває впродовж дня. Цей вид допомоги спрямований переважно на дітей шкільного віку і передбачає поряд із соціальною груповою роботою індивідуальний патронаж. Водночас фахівці проводять активну роботу і з батьками. Виховання у денній групі, як вид соціально-педагогічних послуг, відкриває можливість інтенсивного догляду й підтримки неповнолітніх та компенсації сімейно зумовлених дефіцитів соціалізації без вилучення дитини зі звичного середовища, що сприяє кращій інтеграції її у дане середовище. Часто денна група виконує роль проміжного етапу перед влаштуванням неповнолітнього у заклад інтернатного типу чи наданням соціально-педагогічної допомоги сім'ї. Якщо ж перебування дитини у денній групі не веде до покращення ситуації в родині, залучають інші сімейнозорієнтовані форми допомоги у вихованні [8, с. 579].

У випадку, коли дитина чи молода людина потребує виховання поза сімейним оточенням, їй надають один із стаціонарних видів допомоги, тобто влаштовують у прийомну сім'ю, дитячий будинок чи інший заклад інтернатного типу, де вона тимчасово, або на тривалий період отримує альтернативне соціалізуюче середовище, захист та сприятливі умови розвитку. Сьогодні виховання в дитячих будинках більш зорієнтоване на потреби вихованців і здійснюється в різних формах, наприклад, невеликі групи спільного проживання, які інтегруються в тому районі міста, звідки походять неповнолітні, сімейні групи, житло з наданням побутових та терапевтичних послуг, будинки для дівчат, що знаходяться у критичній ситуації тощо. Стаціонарні види допомоги у вихованні надають, зазвичай, лише тоді, коли інші виховні заходи у межах родини не привели до бажаних змін. Незважаючи на те, що при такому виді послуг дітей вилучають з сім'ї, з батьками проводять інтенсивну соціально-педагогічну роботу, оскільки метою допомоги є повернення неповнолітніх у біологічну сім'ю, або підготовка молодих людей до самостійного життя. Згідно статистики в Німеччині 65% дітей повертаються у свою сім'ю. При влаштуванні дитини в притулок складається детальний індивідуальний план її виховання, який обов'язково погоджується з батьками. У випадку прийомної сім'ї, педагогічну роботу проводять як з прийомними, так і з біологічними батьками. Навіть якщо неповнолітні не можуть повернутися до своєї родини, вони мають право на спілкування з рідними. Тому робота з батьками на користь дітей та молоді є важливою складовою соціально-педагогічної діяльності в межах допомоги у вихованні. Дослідження процесу надання соціально-педагогічних послуг сім'ї у Німеччині виявило, що інтенсивне соціально-педагогічне обслуговування окремих випадків, як особливий вид допомоги, формально схоже на підтримку у вихованні, проте воно встановлюється на довший час і має відповідати індивідуальним потребам адресатів. Цей вид допомоги спрямований на розв'язання таких серйозних

проблем неповнолітніх старшого віку та дорослих до 21 року життя, як алкоголізм, наркоманія, проституція тощо. Інтенсивне соціально-педагогічне обслуговування окремих випадків було введено у восьму книгу Соціального Кодексу Німеччини з метою підтримки тих клієнтів, яким вже недоступні інші види допомоги у вихованні, або які знаходяться в особливо загрозливій ситуації (як альтернатива до влаштування у заклади закритого типу) [8, с. 578].

Стаціонарні види допомоги сьогодні не рідко стикуються, або організаційно пов'язані з частково стаціонарними і навіть з амбулаторними. Останнім часом практикуються такі нові соціально-педагогічні послуги, як „стаціонарна допомога сім'ї”, яка передбачає влаштування цілої родини у форму спільного проживання під наглядом та інтенсивну роботу з нею в новому соціальному середовищі; „інтегративна допомога сім'ї”, що поєднує амбулаторний та короткотривалий стаціонарний види допомоги. Все більшого поширення набуває соціально-педагогічна допомога у випадку кризи, як, наприклад, телефон довіри, прийомні сім'ї, готові взяти дітей при першій необхідності, пункти надання захисту та виховання, кризові установи тощо [3, с. 488]. Ще з середини 80-х рр. у межах соціально-педагогічної допомоги сім'ї почали формуватись нові амбулаторні та частково стаціонарні сімейнозорієнтовані види послуг, які, як правило, коротші за тривалістю, але більш інтенсивні за змістом.

Як свідчить аналіз науково-фахових джерел і практичного досвіду, у Німеччині застосовують такі альтернативні форми соціально-педагогічної допомоги сім'ї: системно обґрунтоване консультування родин, що мають декілька проблем; пошукова сімейна терапія; менеджмент активізації сім'ї (концентрується на кризовій ситуації сім'ї, якій загрожує переміщення зі звичного оточення в чуже, незвичне середовище); „сім'я в центрі уваги” (поєднує коротко- та довготривалі види допомоги). Поруч з цією професійною допомогою в Німеччині існує також так зване „шефство над сім'ями”, яке здійснюється громадськими організаціями, церковними громадами, волонтерами в межах „Регіональних союзів для родини”; завданням яких є повсякденна підтримка сімей та превентивна робота з ними [6, с. 603].

Висновки. Провівши аналіз теоретичних та практичних надбань німецьких дослідників, що висвітлюють особливості надання соціально-педагогічних послуг у ФРН, можемо констатувати наступне:

- соціально-педагогічна робота з сім'єю в Німеччині здійснюється в межах інституту допомоги молоді переважно у формі соціально-педагогічних послуг державними й громадськими організаціями, які тісно співпрацюють на основі принципу субсидіарності;

- найбільш сімейнозорієнтованими є такі соціально-педагогічні послуги, як сприяння вихованню в сім'ї та допомога у вихованні, що передбачає амбулаторні, частково стаціонарні та стаціонарні види допомоги;

- правові основи соціально-педагогічної роботи з дітьми, молоддю та їхніми сім'ями закріплені у 8 книзі Соціального Кодексу Німеччини, в якій зафіксовано основні види, форми і методи надання соціально-педагогічних послуг;

- кожен вид допомоги має свій окремий фаховий профіль і спрямований на конкретну сімейну чи індивідуальну проблемну ситуацію;

- соціально-педагогічна робота з сім'єю в Німеччині, як важливий інструмент реалізації стабільної сімейної політики, спрямована на всебічну підтримку родини, переслідує чітку кінцеву мету: створення сприятливих умов для виконання сім'єю всіх її ключових функцій у повному обсязі і як результат цілісного виховання людини, яка стане добрим, повноцінним громадянином країни. Зважаючи на вищесказане, можна стверджувати, що досвід надання соціально-педагогічних послуг сім'ї у Німеччині гідний наслідування і може бути успішно використаним в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Соціально-педагогічна робота з проблемними сім'ями: посіб. / А.Й. Капська, Н.С. Олексюк, С.М. Калаур, З.З. Фалинська – Тернопіль: Астон, 2010. – 304 с.
2. Bundesministerium für Familien, Senioren, Frauen und Jugend. Kinder – und Jugendhilfe. Achtes Buch Sozialgesetz Buch. [Електронний ресурс]. – Berlin, 2009. – 139 S. – Режим доступу: http://www.bmfsfj.de/RedaktionBMFSFJ/Broschuerenstelle/PdfAnlagen/Kinder_20und_20Jugendhilfegesetz_20_20SGB_20VIII,property=pdf,bereich=bmfsfj,sprache=de,rwb=true.pdf. – Загол. з екрану. – Мова нім.
3. Galuske, M. Müller, C.W. Handlungsformen in der Sozialen Arbeit. Geschichte und Entwicklung // Grundriss soziale Arbeit: ein einführendes Handbuch / Thole, W. – Wiesbaden: VS Verlag 2005, S. 485-508
4. Jordan, E. Kinder – und Jugendhilfe: Einführung in Geschichte und Handlungsfelder, Organisationsformen und gesellschaftliche Problemlagen / Jordan, E. – Weinheim/München: Juventa Verlag, 2005. – 344 S.
5. Müller, C.-W. Jugendamt. Geschichte und Aufgaben einer reformpädagogischen Einrichtung / Müller, Carl Wolfgang. – Weinheim/Basel: Beltz, 1994. – 263 S.
6. Schattner, H. Sozialpädagogische Familienhilfe // Handbuch Familie / Ecarius, J. – Weinheim: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2007. – S. 593-613.
7. Schleicher, H. Familie und Recht: Kindschaftsrecht, Jugendhilferecht, Jugendschtrafrecht, Ehe und Scheidungsrecht / Hans Schleicher. – Köln: Fortis-Verlag, 2003. – 459 S.
8. Seithe, M. Hilfen zur Erziehung // Handbuch Familie / Ecarius, J. – Weinheim: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2007. – S. 568-592.
9. Weigel, H.-G. Dritter Sektor // Wörterbuch Soziale Arbeit / Kreft/Mielenz. – Weinheim/München: Juventa Verlag, 2008. – S. 211-213.